

UOT 316.42

G.A.OLİVİERİN SƏYAHƏTNAMƏSİNDƏ İSTANBULUN ETNİK VƏ MƏDƏNİ MÜXTƏLİFLİYİ HAQQINDA**H.Q.CAVADOVA, G.Q.XANBABAYEVA***Bakı Dövlət Universiteti**cavadova22@mail.ru*

Qədim və zəngin mədəniyyətə sahib olan Türkiyə bütün tarixi dövrlərdə tədqiqatçıların diqqət mərkəzində olmuşdur. Bunun nəticəsidir ki, əsrlərboyu bir çox səyyah, tacir və yazıçı bura səyahət etmişdir. XVIII əsrdə Türkiyəyə gəlmiş fransız səyyahı Giyom Antuan Olivier 1801-1807-ci illər arasında altı cilddən ibarət “Osmanlı imperiyası, Misir və İrana səyahət” adlı əsərini nəşr etdirir. Altı cildlik əsərinin dörd cildini Osmanlı imperiyasına həsr edən Olivier səyahətnaməsində gəzdiyi yerlərin coğrafiyası və təbii sərvətləri, burada yaşayan xalqların adət-ənənələri, inancları, məşğuliyyəti, dövlətin tarixi və idarə etmə sistemi, iqtisadi-siyasi vəziyyəti və sosial həyatını təsvir etmişdir.

Məqalədə fransız səyyahı Olivierin böyük bir şəhər olan İstanbulu digər Avropa şəhərləri ilə müqayisə etməsindən, bu şəhərin əsas əhalisi olan türklərin və qeyri-millətlərin dini etiqadları, mədəniyyəti, məişəti və məşğuliyyətlərindən geniş bəhs olunur.

Açar sözlər: G.A.Olivier, səyahətnamə, İstanbul, etnik tərkib, mədəniyyət

XVIII əsrdə Osmanlı İmperiyasının paytaxtı olan İstanbul səyyahların diqqətini daha çox cəlb edirdi. İstanbulu hələ də qədim Bizans torpağı hesab edən avropalı səyyahlar bu şəhər haqqında oxuduqları məlumatları öz gözləriylə görmək istəyirdilər. Bu səyyahlar müsəlmanları, xüsusilə də türkləri despot və barbar hesab edir, qədim Bizans torpaqlarının belə bir xalqın hakimiyyəti altında olması onlarda təəssüf hissi doğururdu. Səyyahların qeyri-müsəlman olmaları onların obyektiv müşahidə aparmasına mane olurdu. Səyyahların əksəriyyəti onlardan əvvəl buraya səyahət etmiş səyyahların fikirlərini əsas götürərək öz şəxsi müşahidələrinə çox az yer verir və əsərlərində heç bir yenilik göstərmirdilər. Onların çox az bir qismi şəhər və onun əhalisinin etnik tərkibi haqqında düzgün məlumatlar verirdilər. Səyyahların əsərlərinə öz şəxsi mülahizələrini də əlavə etdiklərini nəzərə alsaq, onların verdikləri məlumatların hamısını düzgün hesab etmək olmaz. Bununla belə, səyahətnamələr həmin dövr haqqında müəyyən qədər məlumat əldə etmək üçün dəyərli mənbə hesab olunur. Belə səyahətnamələrdən biri də XVIII əsrdə Türkiyəyə gəlmiş fransız səyyahı Giyom Antuan Olivier tərəfindən qələmə alınan “Osmanlı imperiyası, Misir və İrana səyahət” adlı əsərdir.

Özündə bir çox sirləri gizlədən və müxtəlif mədəniyyətləri bir araya toplayan İstanbul Olivierə “Min bir gecə” nağılını xatırladırdı. Şəhərin gözəlliyinə valeh olan səyyah, eyni zamanda burada mövhumatçı, elm və incəsənətə düşmən olan insanların yaşamasından da gileylənirdi. Bununla belə, Osmanlı İmperiyasının bu nəhəng paytaxtında yaşayan mübariz və möhkəm dini etiqada sahib olan türk millətinin həyat tərzini, adət-ənənələri onu maraqlandırır. O düşünürdü ki, İstanbul kimi bir çox mədəniyyəti özündə əks etdirən bir şəhərin əhalisi haqqında məlumat toplamamış buranı tərk etmək düzgün olmazdı. Öz biliyi və elmi təcrübələrinə əsaslanaraq səyyah ölkə və xüsusilə də İstanbul haqqında ətraflı məlumat vermişdir.

Giyom Antuan Olivierin səyahətnaməsində İstanbulun etnik tərkibi

1746-cı ildə Tulon şəhəri yaxınlığındakı Arkda dünyaya gələn fransız naturalisti Giyom Antuan Olivier təhsilini Monpelye universitetinin tibb fakültəsində almışdır. O, doğma şəhərində tibblə məşğul olsa da, sonradan bu sahəyə marağı azalmışdır. Fransız naturalisti Pyer Mari Ogüst Brusone ilə tanışlığı onda təbiət tarixinə maraqlı oyanmış, Hollandiya və Böyük Britaniya kimi ölkələrə həşərat yığmaq üçün göndərilmişdir.

1792-ci ildə fransız hökumətinin göstərişi ilə Olivier və fransız naturalisti Jan-Giyom Brügier Şərqi diplomatik və elmi məqsədlərlə səfər edirlər. Altı il davam edən bu səfər zamanı onlar Osmanlı imperiyasına, Misirə və İrana səyahət ediblər. Lakin onlar Fransaya qayıdarkən Brügier yolda ağır xəstələnir və 1798-ci ilin oktyabrında vəfat edir. Olivier isə Brügierlə birlikdə topladığı bitki və həşəratlardan ibarət dəyərli kolleksiya ilə Fransaya qayıdır. Hazırda bu kolleksiya Parisdə Milli Təbiət Tarixi muzeyində saxlanılır. Bu kolleksiyanın kiçik bir hissəsi isə Edinburq muzeyindədir. Bu xidmətinə görə 1799-cu ildə Fransız İnstitutunun üzvü seçilən Olivier 1800-cü ildə həmin İnstitutun Anatomiya və Zoologiya bölməsinin üzvü olan Lui Jan-Mari Dobentonu əvəz edir. 1801-1807-ci illər arasında onun altı cildə ibarət “Osmanlı imperiyası, Misir və İrana səyahət” adlı əsəri işıq üzünə görünür. Elm aləmində müsbət qarşılanan bu əsər dərhal xaricdə ingilis, alman, holland, ispan və italyan dillərinə tərcümə olunur. Lakin Olivierin bu uğuru keçici xarakter daşıyır və kitab bir daha Parisdə nəşr olunmur. O, Metodik ensiklopediyada həşəratlar və hörümçəklərlə bağlı məqalələr nəşr etdirir. Məqalələrindən əlavə onun 1789-1808-ci illərdə altı cildlik “Həşəratların təbiətinin tarixi” əsəri, 1790-1811-ci illərdə isə Metodik ensiklopediyada “Həşəratlar lüğəti”nin ilk 4 cildi çap olunur. Olivier 1814-cü ildə Lyon şəhərində vəfat edir.

Altı cildlik əsərinin dörd cildini Osmanlı imperiyasına həsr edən Olivier həmin dövrdə dövlətin tərkibinə daxil olan İstanbul, Ege adaları, Girit, Misir, Suriya və Mesopatamiyaya səyahət etmişdir. O, səyahətnaməsində gəzdiyi yerlərin coğrafiyası və təbii sərvətləri, burada yaşayan xalqların adət-ənənələri, inancları, məşğuliyyəti, dövlətin tarixi və idarə etmə sistemi, iqtisadi-siyasi vəziyyəti və sosial həyatını təsvir etmişdir. Olivier səyahətnaməyə tarixi əsər kimi yanaşaraq gördüklərini oxucularla bölüşərkən heç bir gülməli əhvalat-

lardan istifadə etməmişdir.

Olivierin qeyd etdiyinə görə həmin dövrdə İstanbulun əhalisi əsasən türk, yunan, erməni, yəhudi və avropalılardan ibarət idi. Bu da öz növbəsində müxtəlif dilləri, dinləri və adətləri bir araya gətirirdi. Əhalinin əsas hissəsini türklər, altıda birini isə yunanlar təşkil edirdilər. Yunanlarla müqayisədə erməni və yəhudilərin sayı daha az idi. Bundan başqa İstanbulda Osmanlı sarayına xidmət göstərən iki mindən çox səfir və dövlət agentləri, həmçinin ticarət məqsədilə bura gələn avropalılar da yaşayırdılar.

Həmin dövrdə dövlət tərəfindən İstanbul və onun ətraf əraziləri un və taxıl ilə təchiz olunurdu. Əhalinin gündəlik nə qədər un sərf etdiyini nəzərə alaraq səyyah Pera, Qalata, Müqəddəs-Dimitri, Skutari, Bosforda və onun ətrafında yerləşən bütün qəsəbələr də daxil olmaqla bu böyük şəhərin əhalisinin sayının 500 mindən çox olduğunu qeyd edirdi.

İstanbulun müsəlman əhalisinin məşguliyyəti və mədəniyyəti

Şəhərin müsəlman əhalisi türk və ərəblərdən ibarət idi. Dəniz donanması istisna olmaqla, dövlətin bütün yüksək rütbələrində onlar çalışır, yeniçərilər və digər hərbi qulluqçular türk və ərəb olan müsəlmanlardan təşkil olunurdu. Şəhərdə türklər üstünlük təşkil edirdilər. Onlar şəhərin bütün yerlərində və şəhəratrafı bütün ərazilərdə məskunlaşmışdılar. Türklərin bəziləri geniş bizneslə, böyük əksəriyyəti isə pərakəndə şəkildə ticarətlə məşğul olurdular. Bundan əlavə yazını, qanunları və dini öyrədən bəzi sənət növlərini də tətbiq etməyi bacarırdılar.

Səyyahın qeyd etdiyinə görə, əksəriyyəti təhsilsiz və xurafatçı olan müsəlmanlar çox təkəbbürlüdürlər. Onların öyrəndikləri elmlər Qurana və müsəlman alimlərinin bu kitabın şərhlərinə əsasən yazdıqları əsərlərə əsaslanırdı. Onlar daha çox poeziya ilə, fars və ərəb dillərinin öyrənilməsi, astrologiya ilə maraqlanırlar, çox az bir hissəsi riyaziyyat və astronomiyanı tətbiq edə bilirdilər. Bu adamlara tarixin yalnız onlarla əlaqəsi olan hissəsi məlum idi, digər xalqlar, hətta yaşadıkları ərazidə onlardan əvvəl yaşayanlar haqqında tamamilə məlumatsız idilər. Müsəlmanlar coğrafiya, fizika, donanma və hərbi taktikalar haqqında heç bir məlumata malik deyildilər. İncəsənət sahəsində isə boyaqçılıq və müxtəlif parçaların, qılınc və bıçaqların tiyələrinin istehsalı istisna olmaqla, digər sahələr isə ya primitiv şəkildə olmuş, ya da heç inkişaf etməmişdi. Lakin Olivierin müsəlmanlar haqqında verdiyi bu məlumatlar heç də həqiqətə uyğun deyil. Belə ki, altı yüz illik hökmranlığı ərəfəsində Osmanlı İmperiyası elm və texnologiyada, xüsusilə də riyaziyyat, astronomiya və tibb sahələrində böyük irəliləyişlər əldə etmişdilər [3]. Olivier türklərin təbabətə aid biliklərinin atadan oğula keçməsindən bəhs etsə də, Fransız səfiri d'Aramon ilə İstanbulla gələn coğrafiyaşünas və səyyah Nikolas de Nikolay isə 1551-ci ildə Türkiyədə və xüsusilə də İstanbulda tibbin öyrədildiyini, bu sahədə təhsil almaq istəyənlərə həm təcrübə, həm də tətbiq etmə sahəsində biliklərin tədris edildiyindən bəhs etmişdir.

Daha sonra səyyah mədrəsələr və burada təhsil alan tələbələrdən bəhs

etmişdir. Olivierin verdiyi məlumata görə mədrəsələrdə verilən təhsil daha çox dini xarakter daşıyırdı və bu mədrəsələrdə 2-3 min tələbə təhsil alırdı.

Səyyah uzun müddədən bəri avropalıların, xüsusilə də fransızların türklərə bəzi sənət növlərini öyrətmək istəmələrinə baxmayaraq heç bir müvəffəqiyyət qazana bilmədiklərini qeyd edirdi. Buna səbəb kimi isə xalqın xurafatçı, cahil və təkəbbürlü olmasını əsas gətirirdi. Türklərə top və bomba atmağı, gəmi hazırlamağı, tüfəng, süngü və top qundağı düzəltməyi, dəmir və gümüş üzərində işləməyi, sabun hazırlamağı məhz fransızlar tərəfindən öyrədilməsi də qeyd olunurdu.

Türkləri mövhumatçı, cahil və tənbel hesab edən səyyah onların taleyin hökmünə inanclı kimi göstərirdi. Onların fikrincə əgər əcəl yetişibsə bunu heç cürə dəyişmək olmaz. Türklər dinlərinə zidd olan hər şeyə nifrətlə yanaşırlar. Əgər onların dinini təhqir edəcək nəsə deyilərdisə, hətta qarşılarındakıları öldürə bilərdilər.

Əksər avropalı səyyahlar kimi Olivier də türkləri despot adlandırır və onların öz təbələrinə qarşı amansız olduqlarını bildirirdi. Bunu türk cəmiyyətinin başlıca problemi hesab edən səyyah məhz bu faktın onların “hörmətli millətlər” sırasına daxil olmasına mane olduğunu düşünürdü.

Türklərin adət-ənənələrinin tamamilə avropalılardan fərqləndiyini qeyd edən müəllif, onların müsəlman qaydalarına əsasən yaşadığını göstərirdi. Belə ki, onun verdiyi məlumata əsasən müsəlman vətəndaşların həyatı ilə bağlı hər şey Quranda yazılan qaydalar çərçivəsində aparılırdı. Türklərin öz adət-ənənələrinə sadıq millət olduğunu, qaydalara sərt şəkildə əməl etdiklərini, hətta adətlərə qarşı çıxanları ölümə cəzalandırıdqlarını bildirirdi.

Müsəlman qadınları onların bədənlərini örtən çarşabla gəzirdilər, yalnız əri və çox yaxın qohumları qadının üzünü görə bilərdi. Onların toy adətlərinə gəldikdə isə, kişi və qadının toydan əvvəl bir-birlərinin üzünü görməsi qadağan idi. Müsəlman qanunlarına əsasən hər kişinin dörd qanuni arvad, eyni zamanda imkanı çatdığı qədər kəniz ala bilmək hüququ var idi. Ölkəyə gətirilən qullarla evlənmək icazəsi yalnız müsəlmanlara verilir, onlardan doğulan uşaqlar isə azad hesab olunurdular. Yəhudi və xristianların qullarla evlənmək hüququ yox idi. Müsəlman kişilərə başqa dindən olan qadınlarla evlənmək qadağan edilirdi. Toyların müsəlmanlarda cümə günü, xristianlarda bazar günü, yəhudilərdə isə şənbə günü olması göstərilirdi.

Olivier türkləri bəzən despot adlandırsa da, ümumilikdə onları oxuculara cəsur, öz hüquqlarını tələb edən və sözlərinin üstündə duran bir millət kimi təqdim edir. Onun fikrincə türklərə həmişə etibar etmək olar. Səyyahın verdiyi məlumata görə sultan və onun tərəfdaşları nə qədər çox səlahiyyətə malik olsalar da, hər hansı bir haqsızlıq qarşısında xalq həmişə mübarizə aparmağa hazır olmuşdur. Təbiətə təmkinli və mübariz olan belə bir xalqın karagöz tamaşasında ürəkdən gülməsini görəndə səyyah öz təəcübünü gizlədə bilmir.

İngilis səyyahı Henry Blount öz əsərində türklər haqqında belə söyləmişdir: “Türkləri tam olaraq tanımaq üçün bir müddət onların özləriylə

birlikdə qalmaq lazımdır”[1].

Yunanlar haqqında

Yunanlara gəldikdə isə səyyah onların şən, məzəli və cəld olduqlarını göstərirdi. Onlar limanın sonundakı Fanaraki adlandırılan məhəllələrdə məskunlaşmışdılar. Bundan əlavə, onların böyük bir qismi Pera və Qalatada avropalıların arasında yaşayırdılar. Büyükdere, Müqəddəs-Dimitri və Arşipel adalarında da yunanların yaşadığını görmək mümkün idi. Büyükdereyə yaşayan yunanlar burada o qədər də sərbəst deyildilər. Təbiətə şən olan bu xalq burada cəmiyyətin monoton həyatına dözməli olurdu. Səyyahın fikrincə Arşipel adalarında yaşayan yunanlar onların vətəni işğal edən zalımlardan fərqli olaraq, öz nikbinliklərini, fəallıqlarını və azadlıq sevgilərini qoruyub saxlamışdılar.

Musiqi və rəqsdən zövq alan yunanlar müxtəlif peşələrdə çalışır, ticarət və dənizçiliklə məşğul olurdular. Donanmada matrosların əksəriyyətini yunanlar təşkil edirdilər. Dənizçilər sahildəki müxtəlif şəhərlərə səyahət edir, şəhərin Avropa hissəsi istisna olmaqla quruya az çıxırdılar. İmperiyanın qalan hissəsində isə kənd təsərrüfatı ilə məşğul olurdular. Uzun illərdən bəri şəhər kənarı boş sahələr Epire və Dalmatiya yunanları tərəfindən uğurla becərilir və bol məhsul əldə edilirdi. İstanbulun digər bir adası Müqəddəs-Dimitridə isə çoxlu üzüm bağlarının olduğu yunan kəndinə rast gəlmək mümkün idi.

Varlı yunanlar təhsilli, bacarıqlı və çox fitnəkar idilər. Onlar müxtəlif dilləri öyrənir, İmperiyanın yüksək vəzifələrində çalışan türklərin yanında həkim, tərcüməçi, yaxud iş adamı kimi işləmək üçün heç nəyi əsirgəmirdilər. Burada yaşayan qədim yunan ailələri isə sarayda baş tərcüməçi şərəfinə nail olmağa can atırdılar.

Əsasən limana yaxın yerlərdə məskən salan bu şən xalq eyni zamanda mövhumatçı, utancaq və qatı dindar idilər. Onlar oruc və pəhrizlərinə qəti şəkildə riayət edirdilər. Ruhanilərin sayı çoxluq təşkil edir və onlar öz adətlərini sərt şəkildə nümayiş etdirirdilər. Baş ruhanilər təhsilli və kifayət qədər varlı idilər. Məhəllə keşişləri və rahibləri isə kasıb və cahil idilər.

Ermənilər haqqında

Yunanlardan sonra əhalinin müəyyən hissəsini təşkil edən ermənilərin, demək olar ki, hamısı ticarətlə məşğul olurdular. Müəllifin sözlərinə görə, bu sahədə çox fərsətli olan ermənilər Osmanlı imperiyasında böyük ticarətlərə rəhbərlik edir, Asiya və Hindistana kimi səyahət edirdilər. Onlar ticarət zamanı öz mallarının keyfiyyətindən danışıqdan bacardıqları qədər yalan danışır və varlanmaq üçün bütün yollara əl atırdılar. Ermənilər paşaların və digər vəzifəli şəxslərin bankirləri, tedarükçüləri və iş adamları kimi fəaliyyət göstərirdilər. Cahil və mövhumatçı olan ermənilər dini öhdəliklərinə sərt şəkildə riayət edir, şəhərin mərkəzində və şəhərətrafi qəsəbələrdə yaşayırdılar. Varlı ermənilər isə artıq bir müddətdir ki, avropalıları qarışmadan avropalıları arasında məskən salmışdılar.

Səyyahın fikrincə, öz adət və dini öhdəliklərinə sadıq olan bu cahil və xurafatçı xalqın bircə təhsili və dövləti çatışmırdı ki, onlar tarixdə əbədi olaraq

bir millət kimi qala bilsinlər.

Yəhudilər haqqında

Avropadan fərqli olaraq yəhudilər, İstanbulda daha pis yaşayırdılar. Olivierin verdiyi məlumatlara əsasən, ticarətin bütün sahələri ilə məşğul olan yerli yəhudilər daha cahil, kasıb və mövhumatçı idilər. Yəhudilər tibb sahəsində daha bilikli idilər, çünki onlar ibrani, ərəb və yunan dilində yazılmış əsərlərdən istifadə edə bilirdilər. Əsasən, şəhərin mərkəzində yaşayan yəhudilərin çox az bir qismi Pera və Qalatada yaşayırdılar. Onlar mənfəət əldə edəcəkləri bütün ticarət növlərini yaxşı hesab edirdilər. Aralarında heç əkinçi olmayan yəhudilərin çox az bir qismi həkim, tərcüməçi və iş adamlarından ibarət idi. Türk gömrükçüləri malları qiymətləndirməkdə və vergiləri yığmaqda onların köməyindən istifadə edirdilər. Varlı yəhudilər sələmçiliklə məşğul olur, vasitəçi, bankir, yaxud tacir kimi fəaliyyət göstərirdilər. İmperatorluğa öz sərvətlərini və elmlərini daxil edən yəhudilər Osmanlı hökmdarları tərəfindən həkim, maliyyəçi, sənətkar, siyasi və ya diplomatik məsləhətçi kimi hörmət edilir və yüksək qiymətləndirilirdi [2].

Öz adətlərinə və dini öhdəliklərinə ciddi şəkildə riayət edən yəhudilər qazanc əldə etməkdə də ermənilərdən geri qalmırdılar. Pul yığmaqda ermənilər kimi tamahkar, onlarla müqayisədə daha nəzakətli idilər. Digər dinlərə mənsub insanlarla ünsiyyətdə o qədər də tələbkar deyildilər. Türklərin arasında yaşayan yəhudilər daha uzaq ərazilərdə yaşayırdı və onlar müsəlmanları görəndə tir-tir əsirdilər. Səyyah hesab edirdi ki, yəhudilərin bu anti-sosial dinləri onları həmişə digər millətlərdən ayıracaq. Belə cahil şəkildə yaşamağa davam etdikləri və onları idarə edən ruhanilərə inandıqları müddətcə yaşadıkları ərazilərin digər sakinlərindən həmişə fərqlənəcəklər.

İstanbul və onun ətraf ərazilərində məskunlaşan əhəlinin məişəti və yaşam tərzii

Əcnəbi vasitəçilər istisna olmaqla Pera bütün səfirlərin, əcnəbi saray agentlərinin və demək olar ki, bütün əcnəbilərin məskunlaşdığı yer idi. Ticarət mərkəzlərinə və limana uzaq olmasına baxmayaraq Pera ən çox əhəlinin məskunlaşdığı yerlərdən biri idi. Burada evlər çox baha idi, buna səbəb isə türklərin təhqirlərindən az da olsa rahatlaşmaq üçün və avropalıların sayəsində az da olsa azad olduqlarını hiss etmək üçün varlı ermənilərin bura köçməsi idi.

Limana və öz iş yerlərinə daha yaxın olmaq üçün vasitəçilər Qalatada məskunlaşmışdılar. Lakin onların bu məhəllədə məskunlaşmalarının əsas səbəblərindən biri buradakı evlərin daşdan olması idi. Burada onların ticarət etməsi üçün möhkəm tikilmiş mağazaları var idi. Bu mağazaların bütün pəncərələri misdən hazırlanmış qapaqlarla örtülmüşdü. Bu yolla onlar, bu şəhərdə baş verə biləcək çaxnaşmalar zamanı öz təhlükəsizliklərini təmin etmiş olurdular.

Şəhərin əsas hissəsini türklər təşkil etsə də, səyyah həmişə qeyri-millətləri onlardan üstün tutur, ordu və hökumət işlərindən başqa türklərin heç nə ilə məşğul olmadıqlarını göstərirdi. Onun qeydlərinə əsasən türklər əkilib

becərməyi sevmirdilər. Onların üstünlük verdiyi peşələr təhlükəli silahlarla bağlı işlər idi. Dövlət agentləri, yaxud paşaların da bacara bilmədikləri quldur dəstələri tərəfindən incidilmədikləri təqdirdə kənd təsərrüfatı ilə yunan, erməni və ərəblər məşğul olurdular. Olivierə görə türklər dənizi sevmirdilər, onlar bir dənizçinin yaşamağa məcbur olduğu fəal həyata uyğunlaşa bilməzdilər. Buna görə də özlərinin bacarmadığı, lakin yunanların ustalıqla etdiyi bu işdə onların xidmətindən istifadə edirdilər. Yunanlar yaxşı tanıdıqları dənizlərdə kiçik gəmiləri necə hərəkət etdirəcəklərini çox yaxşı bilirdilər. Onların heç birinin dənizçilik haqqında məlumatları yoxdur. Demək olar ki, hamsı gəmi səfərinə kompassız çıxır, yalnız dağ və sahillərə əsasən hərəkət edirdilər. Külək bir az güclənən kimi isə ən yaxın limanda havanın yaxşı olmasını gözləyirdilər. Türklər dənizi sevmədikləri üçün balıq tutmaqla da əsasən yunan, erməni və avropalılar məşğul olurdu.

Matroslar və hərbi donanmanın əsgərləri iki hissəyə bölünürdülər. Birincilər dəniz sahili şəhərlərdən olan türklər, yaxud Arşipeldən olan yunanlardan ibarət idilər. Onlar burada daimi işləyir, maaş alır və həmişə ilk cərgədə yola düşürdülər. İkincilərin isə hamısı müsəlmanlardan təşkil olunmuşdu. Onlar yalnız işçi olanda maaş alırdılar. Tərk silah olandan sonra onlara öz ölkələrinə çıxıb getmək və gündəlik məşğuliyyətləri ilə məşğul olmağa icazə verilirdi. Yunanlar gəmilərdə daha çox fəhlə kimi işləyirdilər. Gəminin müdafiəsi isə müsəlmanların əlində idi. Türklər heç vaxt təbəələrindən olan qeyri-türk millətinə müdafiəni həvalə etməzdilər, bəlkə də bilirdilər ki, yunanlar heç vaxt onların uğrunda vuruşmaz.

Şəhərdə yaşayan millətlərin müxtəlifliyinə baxmayaraq onların birgə yaşadıkları ərazilər də çox idi. Büyükdərdə avropalılar, yunanlar və ermənilərin yaşadığı romantik üslubda tikilmiş villalar var idi. Məhz bu evlərdə avropalı səfirlər yaşayırdılar. İstanbulun adası sayılan Skutaridə 60 minə yaxın sakin yaşayırdı. Skutari sakinlərinin böyük əksəriyyəti müsəlmanlardan ibarət idi. Bununla belə, bu ərazidə müəyyən qədər yunan, az da olsa erməni və yəhudiyə də rast gəlinirdi. Ticarət mərkəzi rolunu oynayan Skutaridə müsəlman və xristian qəbiristanlıqları da mövcud idi. Büyükdere daha çox avropalıların, yunanların və ermənilərin yaşadığı yer kimi göstərilirdi.

Səyyahın məlumatına görə şəhərə daxil olduqda hər tərəfdə təəccübləndirici sakitlik hökm sürürdü. O qeyd edirdi ki, küçələrdə gördüyü insanlar öz davranışları ilə bir-birlərindən fərqlənirdilər. Müsəlmanlar məğrur və cəsur, erməni və yəhudilər, hətta həmişə şən olan yunanlar da sakit və utancaq görünürdülər. Onların görünüşlərindəki bu fərqlilik kifayət edirdi ki, bura gələn əcnəbilər onları bir-birindən ayıra bilsinlər. Bundan başqa, onlar bir-birlərindən geyimləri ilə də fərqlənirdilər. Bu millətləri ayıran digər bir cəhət isə yaşadıkları evlərin rəngləri idi. Ortaköy, Kuruçeşme və Arnavudköydə taxtadan hazırlanmış və müxtəlif şəkillərlə bəzədilmiş gözəl evlərə rast gəlmək olurdu. Türklərin evləri ağ və qırmızı, yunan, erməni və yəhudilərin evləri isə tünd qəhvəyi rəngdə idi. Paltarlar kimi evlər də kimin sahib, kimin isə qul olduğunu

göstərməli idi.

Olivierin qeydlərinə əsasən, Pasvanoğlu üsyanı ərəfəsində yəhudi, erməni, yunan, hətta avropalılar çox ehtiyatlı davranırdılar. Onlar, hətta gündüz vaxtı da Pera və Qalatanın bir az geridə qalmış məhəllələrindən keçməyə çəkinir, gecə olmamış evə qayıtmağa tələsirdilər. Buna baxmayaraq, çoxlu sayda insan Qalatada saxlanılır, yaxud oğurlanırdı, bəziləri isə hətta öldürülürdülər. Lakin həmin dövrdə hökumətin sərt qaydalarına baxmayaraq Perada bir çox evlərdə avropalı matroslar, yunanlar, hətta türklər toplaşaraq sərxoş olana kimi içirdilər. Dənizçilər arasında tez-tez mübahisələr baş verirdi ki, bu da bəzi hallarda onlardan birisinin ölümü ilə nəticələnirdi. Səyyah İstanbula təzə gəldiyi vaxtlarda bir yunanın öldürülməsinin şahidi olduğunu və bunun cəzasız qaldığını qeyd etmişdir.

Kasıb yunan, erməni və yəhudilərin evlərində kişi və qadınlar bir otaqda, müsəlmanlarda isə ayrı-ayrı otaqlarda yatırdılar. Müsəlmanlar evlərini manqal adlandırdıqları bişmiş torpaq, yaxud misin közü ilə isidirdilər. Yunanlar, ermənilər və bəzi müsəlmanlar isə təndir adlandırdıqları kvadrat, yaxud dairəvi formalı və çoxlu xalçalarla örtülmüş stolun altına közü qoyaraq evi isidirdilər.

Olivier digər Avropa şəhərlərində olduğu kimi, İstanbulda da əhalinin illik gəlir əldə etdikləri torpaq mülkiyyətlərinə sahib olduqlarını düşünürdü. Lakin sonradan bunun heç də belə olmadığını göstərir. Təəccüblüdür ki, bu böyük şəhərin, demək olar ki, bütün əhalisinin qazancı vəzifəli şəxslər və dövlət adamlarından, yaxud şəxsi sənayelərdən gələn gəlir hesabına əldə olunurdu.

Səyyahın verdiyi məlumata görə, İstanbulda yerli əhalidən əlavə imperiyaya gətirilib satılan çoxlu sayda qullar da var idi. Hərəmxanaya hər il gürcü, çərkəz və həbəşlərdən ibarət həm qız, həm də oğlanlar gətirilirdi.

Perada dövlətin maddi yardımını ilə saxlanılan gənc oğlanların yaşadığı böyük bir saray görmək mümkün idi. Bu gəncləri sarayın iç oğlanları adlandırırdılar. Bu gənclər sultana xidmət etmək və sarayda əsas vəzifələrdə çalışmaq üçün yetişdirilirdi. Təربiyəçilər hər gün onlara türk, ərəb, fars dillərini tədris edirdilər. Bundan başqa, həmin gənclərə Quran ayələri, həmçinin at çapmaq, məharətlə qılınc oynatmaq öyrədilirdi. Bəziləri isə, sarayın daxilində ağ dərilə eşik ağaları tərəfindən böyüdülmüş, kiçik bir səhvə yol verdikdə sərt cəzalandırılırdılar. Bu gənclər müharibədə əsir götürülən xristian uşaqları, yaxud satın aldıkları gürcü və çərkəzlərdən ibarət idi. Son dövrlərdə müsəlman uşaqlarında da saraya iç oğlanlar götürülürdü. Buna səbəb kimi türklərin əvvəlki kimi müharibədə əsir götürə bilməmələri göstərilirdi.

İstanbula gətirilən gürcü və çərkəz qızları isə hərəmxanalarda öz ağalarına xidmət edir və uşaq dünyaya gətirirdilər. Əksəriyyəti ağ, bəziləri isə sarışın, yaxud qarabuğdayı olan bu qızlar avropa cizgilərinə və gözəl bədən ölçülərinə malik idilər. Bura gətirilən qullar adətən yetkinlik yaşına çatmamış olurdular. Beləliklə, türklər onları müsəlman qaydalarına görə təربiyə edə bilirdilər. Bu qulları satın alan sahibləri onları böyüdərkən öz uşaqlarından ayırmırdılar. Qulları almağa isə yalnız türklərin icazəsi var idi. Avropalılar sultanın

fərmanı olmadan qul bazarına girə bilməzdilər. Gətirilən qara dərililərə qullara da ağ dərililərə kimi davranılsa da, onlar nadir hallarda öz ağalarıyla bir çarpayını paylaşdılar. Bir neçə il xidmətdən sonra əksəriyyətini ağ dərililərə əvə verir, sonra isə onların hər ikisini azad edirdilər. Lakin çox vaxt onları azad etməyərək işlətməyə davam edirdilər.

Digər səyyahlar kimi Olivier üçün də İstanbul antik mədəniyyət ocağı və sirli bir şəhər olmuşdur. Hər bir səyahətnamədə olduğu kimi, Olivierin bizə təqdim etdiyi əsərdə də həm doğru, həm də yanlış məlumatlara rast gəlmək olur. Bununla belə, bu əsər həmin dövrdə Osmanlı imperiyası və burada yaşayan əhalinin etnik tərkibi və milli mədəniyyətləri haqqında geniş məlumat verir. Səyahətnamədə İstanbul əhalisinin etnik tərkibi, dini etiqadları, məişəti, adət-ənənələri, məşğuliyyətindən bəhs olunur. O, İstanbulda yaşayan türklərlə yanaşı, digər xalqların da dərin xarakteristikasını verə bilmiş, türkləri cəsur, mərd, öz milli və mənəvi dəyərlərinə sadıq bir xalq kimi səciyyələndirmişdir. O dövrdə İstanbul əhalisinin dil və mədəniyyətlərinin müxtəlifliyinə baxma-yaq, əsas dövlət dili türk, əsas dini isə islam dini olaraq göstərilirdi.

Fransız naturalisti Olivierin “Osmanlı imperiyası, Misir və İrana səyahəti” adlı səyahətnaməsində ziddiyyətli fikirlərə baxmayaraq, bu əsər ondan sonrakı etnoqrafik, etimoloji və sosioloji tədqiqatlar üçün qiymətli mənbə hesab oluna bilər.

ƏDƏBİYYAT

1. Henry Blount. A voyage into the Levant, London, 1936, s.3. G.A.Russell. (1990). “Physicians at the Ottoman Court”, Medical History, A Quarterly Journal Devoted to the History of Medicine and Related Sciences, vol. 34, no. 3, p.256
2. Olivier G.A. (1801-1807). Voyage dans l'Empire Othoman, l'Egypte et la Perse, fait par ordre du gouvernement pendant les six premières années de la République. Paris, H.Agasse, I volume, p.58
3. Osman Ergin. Türk Maarif tarixi. I cild, İstanbul: 1997, 144 s.
4. http://en.wikipedia.org/wiki/Science_and_technology_in_the_Ottoman_Empire
5. <http://sepharadesdulevant.fr/la-tolerance-dans-ladministration-delempire-ottoman-2/>

ПУТЕВЫЕ ЗАМЕТКИ Г.А. ОЛИВИЕРА ОБ ЭТНИЧЕСКИХ И КУЛЬТУРНЫХ РАЗЛИЧИЯХ СТАМБУЛА

Х.Г.ДЖАВАДОВА, Г.Г.ХАНБАБАЕВА

РЕЗЮМЕ

Турция, с присущей ей древней и многогранной культурой, привлекала внимание исследователей во все времена. Именно, по этой причине приезжали сюда многие путешественники, торговцы и писатели. В 1801-1807 годах французский путешественник Гийом Антуан Оливер, посетивший Турцию в XVIII веке, опубликовал шеститомное произведение, под названием “Путешествие по Османской империи, Египту и Персии”. Посвятив четыре тома шеститомного собрания Османской Империи, Оливер, в своих путевых заметках описал географию, природные ресурсы, традиции, верования, занятия, историю государства и систему управления, а так же экономико-политическое состояние

и социальную жизнь жителей страны.

В статье представлен сравнительный обзор огромного города Стамбула с другими европейскими городами по книге Г.Оливера, а также показаны религиозные верования, культура, быт и занятия турков, которые являются основным населением города.

Ключевые слова: Г.А.Оливер, путевые заметки, Стамбул, этнический состав, культура

ETHNIC COMPOSITION AND CULTURAL DIFFERENTIATION OF THE POPULATION OF ISTANBUL IN G.OLIVIER'S TRAVELOGUE

H.Q.JAVADOVA, G.Q.KHANBABAYEVA

SUMMARY

Turkey, with its ancient and rich civilization, has been in the center of attention of researchers in all historical periods. For this reason during centuries many travelers, merchants and writers travelled here.

In 1801-1807s the French reviewer Geom Antoine Olivier who visited Turkey in 18th century, published 6-volumed travelogue named by "The travel to Ottoman Empire, Egypt and Iran".

Devoting 4-volumed of his 6-volumed collection, Olivier described geography, natural resources, traditions, beliefs, affairs, history of government, also economy-political situation, also social life of population of the country.

The article deals with the comparative review of the largest city of Istanbul with other European cities, its religious faith, culture, lifestyle and business of Turkish people who were the main population of the city on the comparison with the rest of its people.

Key words: G.A.Olivier, travelogue, Istanbul, ethnic, composition, culture